

A NAGYSZOMBATI EGYETEM NYOMDÁJA ÉS AZ ÚNIÓ

IRTA:

GYENIS ANDRÁS S. J.

BUDAPEST, 1942

PUBLICATIONES AD HISTORIAM S. J. IN HUNGARIA ILLUSTRANDAM
— KIADVÁNYOK JÉZUSTÁRSASÁGA MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETÉHEZ —
LUCUBRATIONES 19 TANULMÁNYOK

SZERKESZTI:
GYENIS ANDRÁS S. J.

KIADJA:
PRAY RENDTÖRTÉNETIRÓ MUNKAKÖZÖSSÉG, BUDAPEST, VIII, MÁRIA-U. 25.

A NAGYSZOMBATI EGYETEM NYOMDÁJA ÉS AZ ÚNIO

**IRTA:
GYENIS ANDRÁS S. J.**

BUDAPEST, 1942

Különlenyomat a Jezsuita Történeti Évkönyv 1941-ből.

Nyomatott: Korda R. T. nyomdájában, Budapest, VIII., Csepreghy-u. 2.

A NAGYSZOMBATI EGYETEM NYOMDÁJA ÉS AZ ÚNIO

Pázmány Péter bíboros elismerten egyik legnagyobb főpapja a magyarságnak. Szónok, író, szervező, diplomata, politikus, egyházkormányzó, gazda, tudós és nem utolsósorban tudománypolitikus: olyan és annyi kiváló tulajdonságot egyesít önmagában, amennyit együtt és ilyen mértékben ritkán találunk meg másokban. Minden tette jelentős tényezőnek bizonyult a magyar katolikusság sorsának irányításában és alapításai századokra befolyásolták az ezirányú történeteket. Legjelentősebb alkotása az 1635-ben megnyílt nagyszombati egyetem, melyet boldog meglelégedéssel Benjaminjának nevezett a megnyitó ünnepség alkalmával s jelentős szerepet s helyet jelölt ki a főiskolának a magyar közélet alakításában.¹

Ha behatóan tanulmányozzuk a Pázmány-egyetem nagyszombati korszakának életét és hatásait, akkor kétségtelenül színes és nagy távlatokat nyitó kép tárul elénk. Nincs részlete a magyarság életterének, melyen ne érezte volna hatását a főiskola kisugárzó munkássága. A jelen értekezés egyedül azt a kérdést vizsgálja, hogy a korunkat annyira érdeklő vallásegysítő törekvések, a hitegység érdekében milyen álláspontot foglalt el a nagyszombati egyetem. Mit tett közvetlenül a rutének és románok uniójáért? Itt csak a nagyszombati

¹ E cikk írása közben a következő munkákat használtuk. Rusinszky idézendő cikke mellett Pázmány legalaposabb életrajzát Fraknoi Vilmos írta: Pázmány Péter és kora, 3 kötet, Pest 1868—72., s Pázmány Péter, Budapest, 1886. Legújabbban Sik Sándor professzor foglalta össze mesteri módon mindazt, amit Pázmányról tudunk: Pázmány. Az ember és író. Budapest, 1939. — A nagyszombati egyetem történetét a korábbi magyar és latin nyelvű hosszabb-rövidebb feldolgozások után monumentális alakban, négy vaskos kötetben megíratta az 1935-ben jubiláló egyetem. A mű címe: A királyi magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története. Első kötet: A hittudományi kar története. Írták Hermann Egyed és Artnér Edgár. Budapest, 1938. 89 kk. lapok tárgyalnak a papnevelés kérdéséről. — Az egyetemi nyomda munkásságát ismerteti, sok hézaggal, Iványi Béla és Gárdonyi Albert: A királyi magyar egyetemi nyomda története. 1577—1927. Budapest, 1927. — A nagyszombati könyvkiadásokat összeállította Zelliger Alajos: Pantheon Tyrnaviense című könyvészeti munkájában. Tyrnaviae, 1931. Az összeállítás meglehetősen teljes és időrendet követ.

helyi hatást összegezzük, nem terjeszkedik vizsgálódásunk magára az únió gyakorlati megvalósítására.

Két kérdés vetődik fel a kutató előtt. Hogyan kapcsolódott bele a híres nagyszombati jezsuita nyomda az úniót munkáló irodalom ügyének előmozdításába? Mit tettek az egyetem tanárai és intézetei az úniós papnevelésért?

E két szempont azután rávilágít a további eseményekre, melyek azonban nem tartoznak jelen értekezésünk körébe. Annak tárgyalása, hogy mit tett a kassai püspöki egyetem és nyomda, a kolozsvári akadémia és nyomda az únióért, talán más alkalommal kerül sorra. Ugyancsak a közvetlen térítő hatás méltatása és a hitegység gyakorlati megkötése is más lapra tartozik.

Nagyszombat önmagában jelentéktelen város volt a nyugati magyar határ közelében, de különösen nagy művelődési központtá emelkedett attól az időtől kezdve, hogy a törökök elfoglalták Magyarország középső részeit. Falai között biztos menedéket találtak nemcsak a török katonai övezetből ide menekültek, hanem a tudomány és a művészetek műtsái is. Midőn a központi politikai intéző hatalom Budáról Pozsonyba került és az érsekprimási székhely Esztergomból Nagyszombatba, a kis város addig nem tapasztalt művelődési élénkségével vált ki. Első jelentős kezdeményezés az Oláh Miklós érsek alapította első magyarországi jezsuita kollégium és a Telegdi Miklós által 1577-ben alapított nyomda volt. Ez volt Magyarországon az első kimutatható katolikus nyomda, mely azután több száz éven keresztül minden szellemi és tudományos törekvésnek szolgálatában állott a Felvidéken.

Ismert tény, hogy a nagyszombati nyomdát gyakran keresték fel magyar, latin, német és szláv írók; de már ritkábban említik, hogy rutén nyelvű művek is készültek itt és hogy Nagyszombatban román könyveket is nyomtattak. Rusinsky beható vizsgálódása nyomán a következő kép alakult ki előttünk.²

A rutének, kik a felső-tiszai vízrendszer vidékén laktak, 1646. év előtt a nem-egyesült egyház kötelékébe tartoztak. Mondhatjuk, hogy jóformán minden polgári és politikai jogot nélkülöztek, vallásukat nem ismerte a törvény, jobbagysorsban éltek, iparosaik és kereskedőik nemigen voltak. Életük valóban fejletlen volt, egyházi viszonyaik rendezetlenek és néhány bazilita kolostor kivételével semmiféle kultúrintézményük sem volt addig, amíg Rómával egységre nem léptek. 1646-ig nincsenek pontosan elhatárolt egyházmegyéik. Papjaik egyszerű jobbagysorsból kerültek ki és műveltségük

² B. Rusinsky cikke megjelent a Pamatke trnavskej univerzity, 1635—1777 (Trnava, 1935) 243—257. lapjain.

csak az olvasni-tudásban és az egyházi szertartások elvégzésében nyilvánult meg. A pópa és az előénekes a szó szoros értelmében csak a hívők könyörületességéből és kézimunkából élt. Az egyesülés előtt nem voltak iskoláik és a valamelyes művelődésnek egyedüli tűzhelyeiül a kolostorok szolgáltak, különösen a munkácsi és a máramaros-hrusói, melyek egyúttal a keleti püspökök székhelye gyanánt is szerepeltek. Itt nevelték a papságot, de a képzés gyors és fogyatékos volt. A pópák száma idővel nagyon felszaporodott. Azok a jobbágyok, kik mindenestül uruk tulajdonát képezték, pappászentelésük által nehéz életük megkönnyítését akarták elérni, mivel a felszentelt pópák mentesültek az uraság által kirótt robotmunkáktól. Bacsinszky püspöksége (1772—1809) előtt — az ő szavai szerint — „annyi volt a pópa, ahány patak”.

Hátramaradt élet folyt a Kárpátok alján egészen a 17. század végéig, míg az unió által el nem értek az európai emberi kultúra áramlataiba. Irodalomról ilyen körülmények között szó sem lehet. A jobb tehetségek lelki megmozdulásait postillák formájában az ú. n. „Tanítói evangéliumokban” vezették le, amik gyenge visszhangjai és lecsapódása voltak a galíciai rutének között mozduló ellenreformációs törekvéseknek. Jó népi nyelven írták a műveket és már 1580. évtől kezdve szép kezdeteit mutatják a születendő irodalomnak, de mindezek kéziratban maradtak, különösebb nevezetesség és a kortársakra hatás nélkül.

Ebben a szomorú helyzetben nagy és örömdetes változás állott be 1646. évtől kezdve, amikor a rutének lassanként visszatértek a katolikus Egyház ölébe. A változás nehézkesen ment végbe és a begyökeredzett maradiság még vagy száz évig tartott, de az állandó fejlődés az unió kezdetétől fogva észrevehető volt. Az egri püspökök egyházi fennhatósága alá rendelt rutének elhatárolt egyházmegyét, a kormány által elismert saját püspököt kaptak Munkácson, papságuk az egri és nagyszombati szemináriumokban nevelődött, jogaiban egyenlővé vált a latin papsággal, iskolákat alapítottak és csakhamar megjelentek az első fecskék, a rutén irodalom első termékei Nagyszombatban. Új lehetőség nyílt meg a rutének előtt, mely szorosan összefüggött éppen a nagyszombati egyetemmel és intézetekkel, melyek részben már új rutén papságot neveltek.³

³ Az unió kérdéséről előbb Nilles Miklós *Symbolae* című könyve, azután Pelesz Julián két kötetes *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom*. Wien, 1878., s. Hodinka Antal: *A munkácsi g. kath. püspökség története*. Budapest, 1910. említhető. Rövid összefoglalást nyújt Vargha Gyula: *Skizmatikus vitapontok* (Ungvár, 1916.) című, ma is haszonnal forgatható munkája. Gyér adatokat közölnek a lexikonok, egyháztörténeti tankönyvek, egyes folyóiratok. Az egész kérdés feltárása mind

A rutének első nagy egyházi szervezője Kamelis (De Camelis v. Camillis) József püspök (1689—1704) mindent előről kellett hogy kezdjen.⁴ Az iskolázatlan papságot előbb a hittan elemeire kellett megtanítani, ezért ő maga, olaszországi görög létére, latin nyelvű hittant írt és fordítót keresett hozzá. Miután a saját, egykor még görögkeleti papjai között ilyen nem talált, Galíciában érdeklődött és latin nyelvű kéziratát Kornický János prsemsli egyesült pap fordította le rutén nyelvre. Ez a tény ukrán és lengyel nyelvi sajátágaival a mű minden sorában elárulja származását. A rutén írásbeliségnek így elkészített első képviselője Nagyszombatban jelent meg 1698. évben Katechisis címmel. A könyv Szabó Károly tanulmánya szerint csak egy példányban ismeretes; azóta Rusinsky még két példányt talált az ungvári püspöki és szemináriumi könyvtárban és egyet a lembergi Nemzeti Házban. Szabó Károly közlését és az ő nyomán Zelliger-ét is módosítanunk kell, nemcsak a könyv címére nézve, hanem annak leírása tekintetében is, mivel a műnek nem 412, hanem 362 számozott és 6 számozatlan lap a terjedelme, tehát a címlappal együtt 370 kis nyolcad nagyságú lap betűjelzéses ívekkel. A kiadás évének megjelölése a címlapon a nyomdász magyar fejlécére enged következtetni, az 1698-as évet cirill betűkkel adja. A terjedelmes könyv a hitvallásra, hittanra és szentségekre vonatkozó összes ismereteket magában foglalja.

A nagyszombati egyetemi nyomdát a katolizálás érdekében Kollonich Lipót esztergomi érsek, ki a rutének pártfogója volt, éppen Kamelis kérésére gazdagította cirill betűkkel, miről két bizonyítékunk van. Egyik ezek közül Kollonich levele Kamelishez, melyben a primás tudatja, hogy szláv és rutén könyvek nyomtatása céljából rendelkezésre áll a nagyszombati nyomda, melyet ő megfelelően ellátott cirill betűkkel. Káldi György „Istennek szent akarata” c. könyvének bevezetésében (1681-ből) is ugyanezt mondja a kiadó. Ezeket a betűket Kollonich bizonyára Krakkóból szerezte be, a katolikus vidékről, ahová keze bizonyára elérhetett. A nemegyesült nemzetektől aligha kapta volna meg, Róma pedig kissé messze volt és Bécsben 1770-ig egyáltalán nem volt látható cirill betűtípus.

A ruténeknek saját földjükön még sokáig nem volt nyomdájuk, ezért könyveiket továbbra is Nagyszombatban kellett nyomtatniok, később Kolozsvárott, Kassán, Budán, Nagykárolyban és Bécsben; s csak 1863-ban tettek szert cirill

összességében, mind részleteiben még várat magára. A Keleti Egyház írógárdája sok adalékkal járult a fontos kérdés megvilágosításához. Eddigi munkásságuk ígéret a teljes feldolgozás felé.

⁴ A püspökről jó ismertetést közöl Papp György: Keleti Egyház. (Miskolc, 1941.) 110—124. lap.

betűkre, nem is a maguk erejéből, hanem Jäger Károly nyomdász vállalkozásából Ungvárott.⁵

Igy történt, hogy a második rutén könyv szintén Nagyszombatban jelent meg, mégpedig mindjárt egy évvel az első után, tehát 1699-ben. Kamelis Katechisise mintegy rövidített póttanfolyam volt a görögkeleti vallásban felnőtt és már az únióban működő papok részére. Kamelis egyházmegyéjében végzett állandó utazásai közben szervezett, dolgozott és a mellett kikérdezgette a papjait a Katechisistól. A pópák így állandó tanulásra voltak készítve. Nemcsak a püspök állandó látogatásai, hanem a világi uraságok, főképen a földesurak is serkentették őket. E hiányos műveltségű papokra, kiket „bátykóknak, baitcones” neveztek, hivatalnokaik útján felügyeletet gyakoroltak a földesurak és amikor a földesúri vajdák „vychodra” jártak a falukba, vagyis kivetették és beszédtek a földesúri adókat (ezt magyarul is vychodra járásnak nevezték), ők is kikérdezték a papokat és a népet a „katechizisból”. Még jóval később, 1701-ben is azt olvassuk az ungvári urbáriumban, hogy kikérdezték a rutén papokat a Miatyánkból, Hiszekegyből stb., aki nem tudta, 1 forint 80 dinár büntetéspénzt fizetett.

Míg tehát a terjedelmes Katechisis a görögkeleti gondolatvilágban felnőtt papok nevelésére szolgált, olyan könyvről is kellett gondoskodni, amely megadja az első alapismereteket az utánpótlásnak. Ilyen könyvet szerkesztett Kamelis püspök szintén Kornicky segítségével és Nagyszombatban cirill írással adta ki 1699-ben. Címe: Bukvar jazyka slavenska. 40 számozott oldal terjedelmű kis mű, megjelölt ívekkel. Terjedelme 12,7×7,3 cm. Az év megjelölése hibás. A címlap másik oldalán fametszet van, amely a kereszt előtt térdepelve imádkozó nőt ábrázol, háttérben hegy és templom „S. Brigitta” felírással.

A címlapon semmiféle feljegyzés sem mutat arra, hogy Kamelis művéről van szó; arra sincs utalás, hogy a rutének részére készült, mivel a „szláv nyelv” kifejezés nagyon általános és éppen úgy jelenthet rutént, mint szerbet, hiszen a szertartások és az írott nyelv mindkettőnél ugyanaz volt s a cirill írás is közös. Mégis rutén-orosz könyv fekszik előttünk, mégpedig jelentős mű, mivel ez az első nyomtatott iskolai segédkönyv a rutének részére.

Igaz, hogy Nagyszombatban a szerbek és horvátok részére is nyomtattak elemi hittankönyveket, egyik ezek közül „Canisius kratka Abekavica” címen jelent meg 1697-ben, de a betűi latinok voltak. Egy másik ilyen könyv cirill

⁵ A rutén únióról ír és az ezzel kapcsolatos kérdésekről Gajdics Pál püspök: *Katolicke Slovensko* (Trnava, 1933) 487. kk. lapok.

betűs volt. Címlapjának felirata: Kratka Azbukvica. Ez a cirill betűs Azbukvica katolikus irányú és mostanáig is rejtély, kiknek szánták. Bizonyára nem az egyesült szerbeknek, mivel ezek görög szertartásúak, a könyv pedig nyilvánvalóan a latin egyház hívői részére íródott. (A Hiszekegy rövidebb, mint a szláv-görög, a Miatyánkhoz pedig hozzáfűzi a „mert tied az ország” zárószavakat, az Udvözlégylet eltér a latin szövegtől, azonos a göröggel és a litániák a könyv végén teljesen ismeretlenek a görög egyházban.) Talán a katolikus szerbek számára készült, tehát a bácskai bunyevácok vagy baranyai sokácok számára? A könyv, melyet semmiféle irodalmi mű sem említ, lényegesen különbözik az általános cirill írástól, helyesírásával is, mivel egészen újszerű betűket használ a ds, ly, ny, cs betűk jelölésére.

Egyébként az Azbukvica, mely 1696-ban készült, tartalmaz teljesen megegyezik a Nagyszombatban 1699-ben nyomtatott Bukvarral. Mindkettő ugyanolyan szótagolással kezdődik, és főrészüket hittani ismeretek töltik ki imádságokkal. De szövegük nem azonos, úgyhogy a Bukvar egyéni mű és nem az Azbukvica fordítása és a ruténföldi egyesült egyház hívői részére írták, nem a szerbeknek, kiknek visszatérítésén Kollonich nem kevésbé fáradozott. A Bukvar nyomása ugyanolyan, mint a Katechisise és ugyanazokat a rövidítéseket használja, mint amaz; pl. ahl = anhel (angyal), Bca = Bohorodica (Isten anyja). Az imádságok kezdete ugyanaz, mint a közönséges ószláv imakönyvekben „Carju nebesny utisitelu” és teljesen követik az egyházi szláv nyelvet.

Nagyon figyelemreméltó egyébként különösen a Miatyánk szövege, melyet szokatlan módon görög és nem cirill betűkkel nyomtak. Ebből könnyen következtethetünk a korabeli rutén kiejtési módra. Így pl. „Páter himon ho ej tis uranis.”

Legérdekesebb a szláv nyelvű és görögül írt imádságok felirata. Az aláhúzott szavak nemcsak azt árulják el, hogy ezek görög eredetűek, hanem azt is, hogy szerzőjük ugyanaz a Kornický, aki Kamelis Katechisist lefordította.

Az ószláv egyház nemigen épített iskolát egész a 19. századig, megelégedett a szertartások elvégzésével; a nyugati Egyház mindkettőt gondozta, mindenekelőtt az egyházi oktatással törődött, az élő nyelven prédikálással és a hitvallásnak hittankönyvekben összefoglalásával. A trienti zsinaton megállapított hitvallás nagyon gyorsan elterjedt Canisius kis hittankönyveinek a segítségével. A hitszakadás is felhasználta az ilyen módszert, sőt éppen ennek a segítségével terjedt el, csupán a keleti egyházban nem volt meg ez a hatásos segéd-eszköz. A keleti zsinatok összefoglalták ugyan már régen a hitvallást, azonban nem volt népszerűen megírt kézikönyvük.

Csupán Lukaris pátriárka adott ki a reformáció hatására egy latin-görög görögkeleti hittankönyvet 1629-ben Genfben. De ennek a könyvnek kálvinista szelleme ellenállást váltott ki egész Keleten, az ortodox egyház, melyet így a tespedésből kimozdítottak, kiátkozta Lukarist. Ezek a mozgalmak végül meghozták termésüket. Mohila Péter kievi pátriárka 1643-ban kiadott végül egy olyan katekizmust, amely mindenkit kielégített, de könyve nem jutott el soha Magyarországra, itt nem is volt semmiféle hatása.

Amikor a keleti egyháznak a saját birodalmában sem volt ilyen kézikönyve, hogyan lett volna a ruténeknek a Kárpátalján? Van ugyan Rusinsky szerint egy irodalmi legenda arról, hogy a mármaros-i-hrusói kolostorban 1640 és 1680 között létezett egy nyomda, amely kiadta az ószláv „Bukvart” a katekizmus elemeivel és ezt a legendát, melyet különösen a múlt század hatvanas éveiben Kralicky terjesztett, Petrov is elfogadta, aki egyébként körültekintő kutatója volt a rutén történelemnek. Ha közelebbről figyelembe vesszük az ószláv rutének általános kultúrhelyzetét, nem gondolhatunk nyomtatott könyvre, de nyomdára sem Mármarosban, sem az únió bevezetése előtt, sem utána. Ez a vélemény valószínűleg akkor keletkezett, amikor a feltevés első följegyzője rátalált az úniós „Bukvar” egyik példányára, melynek hiányzott a címlapja vagy pedig a címe részben hiányos volt, és így pravoszlávnak gondolta, melyet Hrusóban adtak ki. Ószláv nyomda Máramarosban egészen érthetetlen. Hiszen Kárpátalján még a mai napig is igen sok liturgikus könyvet őriznek, melyeket a távoli Oroszországban és Galiciában nyomtattak 1500-tól 1700-ig és még csak egyetlen mutatvány sem maradt fent azokból a könyvekből, melyeket állítólag itt helyben adott ki a hrusói nyomda. Hová tűntek el tehát? A pravoszláv rutének legbuzgóbb védelmezői sok vitairatot szerkesztettek Máramarosban 1646-ban és 1680-ban Róma és az únió ellen és mindezek kéziratban maradtak, mivel nem tudták kinyomtatni, ámbár állítólag ott volt a hrusói nyomda. Mindezen ellenvetéseket csak az a nézet képes megmagyarázni, hogy a valóságban nem volt ott semmiféle nyomda az únió előtt, utána pedig már nem is keletkezhetett, mert fölösleges lett volna. A hrusói nyomdáról szóló legenda tehát csupán Kamelis könyvének a nemismerése folytán keletkezett.⁶

Ugyanilyen irodalmi legenda fűződik a rutén irodalom harmadik könyvéhez, melyet szintén Nagyszombatban adtak ki 1727-ben. Ez sem volt tudományosan eléggé ismert, azért téves véleményekre adott okot. Szabó, az orosz nyelv tanára az ungvári gimnáziumban, 1893-ban kiadta a magyar-orosz

⁶ Rusinsky i. cikke 250. lapon.

írásbeliség kézikönyvét, melyben a 187. oldalon Kralicky adatai alapján azt írja, hogy Kamelis 1692-ben kiadott még egy „Casuistica” című rutén könyvet is, ezt a véleményt átvette Petrov és Hodinka is. Ez a téves felfogás egyik könyvből a másikba kerül a mai napig mint kész igazság, holott Kamelis semmiféle Casuisticát nem adott ki. 1692-ben sem Nagyszombatban, sem másutt nem jelent meg semmiféle rutén könyv. Létezett ugyan egy rutén könyv, mely tartalmát tekintve kazuisztika, címe azonban nem az, Nagyszombatban jelent meg, de nem 1692-ben, hanem 1727-ben és nem Kamelis írta, hanem Bizánczi György. A könyvet a legenda első följegyzője a saját szemével nem látta, mert különben nem adott volna latin címet a rutén könyvnek. A mű ugyanolyan nyolcadformában jelent meg, mint az előző két nagyszombati rutén irat, van címlapja, 413 számozott oldala és a végén két számozatlan lap. Terjedelme 12.5×8. Bizánczi munkácsi püspöknek a műve, aki a nagyszombati egyetemen nevelkedett. A könyvet lelkészek és papnövendékek részére írta, csak két példánya ismeretes a könyvtárakban. Galíciai rutén szerzőre vall a könyv nyelvezete és különösen a bevezetés. Abban a részben, amely az egyházi szervezetről szól, latin kifejezéseket találunk, amelyeket a Kárpátalján nem használtak.

Már ebből a néhány adatból is világosan látható, milyen jelentős szerepe volt Nagyszombatnak a rutének kultúrtörténetében, de még meglepőbb, hogy a nagyszombati nyomda a román vallású kultúra fejlesztésének a területén is éreztette hatását.

Kollonich és megbízottjai munkája folytán az erdélyi románok jelentős része is visszatért az Egyházba. A 17. század végétől kezdve egyesült papságuk sok tagja katolikus szellemenben nevelkedett a nagyszombati egyetem hathatós közreműködésével. A nagyszombati egyetemnek úniós törekvései különösen a Jány-alapítvány segítségével (1704) erősödtek meg. Az alapítvány keletkezése 1690. év körüli eseményhez fűződik, amikor Jány (Giani) Ferenc nevű olasz pap telepedett le Pécsen, ki a telepítési bizottság elnökével, Tullius Miglivel és Vecchi Gábor szigetvári kapitánnyal ápolt barátsága folytán nagy vagyonokra tett szert, később megszerezte a pécsvárad apátságot, szerémi püspök lett és javadalmakat élvezett mint esztergomi és egri kanonok. Midőn 1703-ban Bécsbe ment, hogy az ottani kereskedőkön behajtsa követeléseit, 18,000 aranyforintot, váratlanul elhunyt végrendelet nélkül és a kincstár a bécsi követelésre rátette a kezét. Mikor ezt Kollonich megtudta, Lipót királytól megszerezte a lefoglalt összeget, még 2000 forintot adott hozzá. Az „Adalbertinum”-ot, mely intézet a nagyszombati egyetem mellett működött, az

egyesült papság nevelésére akarta átalakítani és a Jány-alapítvánnyal ellátni.

Jány unokaöccse, Jakab Ferdinánd bátai apát, magának követelte az alapítványt, de egyelőre eredménytelenül. Kollonich e közben nagyszabású tervet dolgozott ki a keletiek egyesülésének munkálására. Az únió gondolatának hordozóivá a jezsuitákat tette, akik számszerint harmincan jelentkeztek erre a feladatra. De sem ez az elgondolása nem valósult meg, sem az, hogy a Szent Adalbert-szemináriumban nagyobb számú görög szertartású növendék nevelkedjék. II. Rákóczi Ferenc felkelésének zavarai idején gondolni sem lehetett az intézet felállítására, később Jány Jakab Ferdinánd teljesen magához akarta vonni nagybátyja alapítványát. Időközben a 26,000 forintba felnőtt összegről új alapítványlevelet készítettek, ebben a keleti szertartású növendékek felvétele és nevelése háttérbe szorul, mert a 11 növendék közül, akiket az alapítványból kellett eltartani, csak három keletit vehetett fel a Jézustársaság vezetősége, a többi nyolcat a Jány-család választotta ki és utalta be a szemináriumba. Belenyúlt az ügybe Nesselrode pécsi püspök is, mert Jány Jakab Ferdinánd öccse lemondott a növendékek felvételéről Kollonich Zsigmond bécsi érsek javára, aki továbbadta a jogot Nesselrodénak. Míg aztán 1714-ben végleg megegyeztek olyképen, hogy a szemináriumra felkerül a Jány-család címere, a kamatokkal a pécsi püspök rendelkezik akkora összeg erejéig, amennyi a pécsi egyházmegye 12 leendő papjának nevelésére szükséges. A kamatok fennmaradó része a görögkatolikus papi utánpótlás biztosítására szolgálhat. A munkácsi görögkatolikus püspökség alapításakor sikerült az egész alapítványt a munkácsi püspökség számára megszerezni. Kollonich alapítólevele világosan kimondja, hogy az alapítványból a nagyszombati „illír kollégium” papjait kell nevelni, melybe szerbeket, ruténeket, illíreket (horvát, dalmát, vend) és románokat vehetnek fel. Sok román pap nevelkedett itt, így pl. Klein Micu Ince, a későbbi román püspök. A Jézustársaság mindvégig ragaszkodott az alapítvány szándékaihoz.⁷

A fiatalkeletű „illír” intelligenciának a Kis-Rómában létesített tudományos légkörében rutén és délszláv könyvek jelentek meg, sőt az Egyetemi Nyomda 1726-ban hű román fordításban kiadta Kamelis Katechisisét is. Ugyanolyan cirill betűkkel nyomták, mint a rutén kiadást. A „Tipographia Romana” semmi bizonyosat sem tud erről a nagyszombati

⁷ Lásd Nilles idézett művét és Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Három kötet. Budapest, 1912—1914. — Néhány újabb útbaigazító adatot közöl Záhorec Félix szerkesztésében megjelent Almanach a Társaság jubileuma alkalmával. Trnava, 1940. 129. lap.

könyvről. A 190. oldalán csak egysoros feljegyzést tartalmaz arról, hogy Nagyszombatban megjelent egy román nyelvű könyv. Ennek a feljegyzésnek a forrása az Astra Irodalmi Társaság szebeni könyvtárának katalógusában található homályos adat volt (1895-ből). A katalógus szerzője, Togan Miklós megjegyzi, hogy az általa összeállított könyvjegyzékben szerepel egy, a magyarországi orosz nép számára írt katekizmus is. Ebből az elégtelen megjegyzésből a szerkesztő arra is gondolhatott, hogy orosz könyvről van szó. És az „orosz nép katechizmusa” kifejezés tényleg semmi érdeket sem mond a román könyvismeret számára. A könyv tüzetesebb áttanulmányozása meggyőz arról, hogy ez az 1698. évi Kamelis-katekizmusnak szószerinti fordítása. Terjedelme a címlapon kívül 396 oldal szöveg, 4 számozatlan oldal tartalommutatóval és a végén 3 számozatlan oldal a sajtóhibák jegyzékével. A számozást a felső szél középső része tünteti fel, amikor is a 31. lap után tévesen a 22. következik és a 124. oldal a nyomdász magyar fejlécének megfelelően PBD betűkkel van jelölve a helyes PKD helyett. Magában a szövegben is sok a hungarizmus. Hungarizmust jelentenek a címben előforduló szavak is, mint Katekizmus, Vikárius, Munkács. Fordítója bizonyára máramarosi román volt, aki ruténül és magyarul is tudott.

Bizánczi könyvének kiadása után — Rusinszky szerint — a cirill betűkészség nem maradt sokáig Nagyszombatban, hanem átszállították az erdélyi Kolozsvárra, úgyhogy 1727 után Nagyszombatban nem nyomtattak többé cirill írással; nem is volt erre szükség, hiszen a rutének valamennyien egyesültek már. Annál nagyobb szükség volt arra Erdélyben, ahol a románoknak kb. egyharmad része elfogadta az úniót, de hitűségük csakhamar ingadozni kezdett. 1746 körül a görögkeleti izgatás annyira felbőszítette az egyesült románokat, hogy a bécsi udvar már katonaság küldését tervezte Erdélybe és így akart véget vetni az egyesült templomok felgyújtásának, istentiszteleti könyvek elégetésének és a görögkeletiek egyéb kilengéseinek. Erre nem került sor, mivel a Mária Terézia által kiküldött munkácsi püspök, Olsavszky Mánuel ügyes taktikájával lecsendesítette a háborgó kedélyeket.

Olsavszky püspök tevékenysége a kultúrtörténet számára is nevezetessé vált azáltal, hogy iskolát alapított Munkácson, melynek ő maga írt kétnyelvű segédkönyvet. Megjelent Kolozsvárott 1746-ban. A könyvet azért volt célszerű Kolozsvárott nyomtatni, mert a cirill betűket közben Nagyszombatból érthető okok miatt már ide szállították. A jezsuiták, akiket a román vallási únió erősítésével bíztak meg, többek közt azt a hallatlan újítást is bevezették, hogy latinbetűs könyveket kezdtek nyomni, ami azt a gyanút ébreszt-

tette ellenük, hogy Róma a szertartást is latinosítani akarja. A román egyesültek annyira megszokták már a cirill betűt, hogy az újítás miatt heves ellenállásba léptek Rómával szemben. Különösen a jezsuita Baranyi Pál katekizmusát pusztították és égették, mely nyomtatásban már 1703-ban latin betűkkel jelent meg. Ilyen körülmények között az egyházi hatóság jónak látta, ha alkalmazkodik a régen bevett szokáshoz, megszüntette a „római” betűs nyomtatást, amint az elfogult elégedetlenkedők nevezték és a kolozsvári jezsuita nyomdát cirill nyomtatásra rendezte be. E végből szállították a cirill betűket Nagyszombatból Kolozsvárra, ahol aztán a románok zavartalanul nyomathatták cirill betűs könyveiket egészen 1862-ig.

Igy segítette a nagyszombati egyetemen keresztül a Jézustársaság s az egyetemi nyomda a rutének és románok egyesülését Rómával, ezenfelül a két nép művelődését és szellemi-lelki életének emelését a könyvkiadás elindításával. Pázmány-egyetem valóban úttörő munkát végzett a hit-egység útjának egyengetéséért.⁸

⁸ Velics és Nilles idézett művei mellett v. ö. Bangha Béla: A négy-
százéves Jézustársaság és Képek a Jézustársaság történetéből c. kötetek
vonatkozó részeit. Mindkettő Budapest, 1940.

Kiadványok Jézus Társasága magyarországi történetéhez
(Publicationes ad historiam S. J. in Hungaria illustrandam)

(Szerkeszti: Gyenis András S. J.)

Tanulmányok — Lucubrationes

1. Gyenis András S. J.: Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései. (Ford.) 1.80 P.
2. Gyenis András S. J.: A jezsuita rend generálisai. 1.50 P.
3. Takács József: A jezsuita iskoladráma. 3.50 P.
4. Lischerong Gáspár S. J.: Pray György élete és munkái. 2.50 P.
5. Hets J. Aurelián O. S. B.: A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén. 2.50 P.
6. Nagyfalusy Lajos S. J.: A kapornaki apátság története. Első rész. 5 P.
7. Nagyfalusy Lajos S. J.: A kapornaki apátság története. Második rész. 10 P.
8. Galambos Ferenc: A pécsi jezsuiták működése. 1687—1728. 5 P.
9. Pethő Jenő S. J.: Gerő György S. J. Keresztény Herkulese. 5 P.
10. Anty Illés: Csapody Lajos. 1729—1801. 5 P.
11. Kerkai György S. J.: A kalocsai kollégium. 1860—1940. 5 P.
12. Nagyfalusy Lajos S. J.: A kalocsai gimnázium történelmi és néprajzi gyűjteménye. 5 P.
13. Félegyházy József: Bárány Sándor X. Ferenc váci püspök. 1731—1795. 5 P.
14. Cser Palkovits István S. J.: Pécs városa és jezsuitáinak multjából. 5 P.
15. Géfin Gyula: Faludi Ferenc. 1704—1779. 5 P.
16. Kisbán Emil: Sajnovics János. 1735—1785. Sajtó alatt.
17. Serfőző József: Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben. 10 P.
18. Juhász Kálmán: Gróf Pálffy Ferdinánd csanádi, majd egri püspök. 1620—1680. 5 P.
19. Gyenis András S. J.: A nagyszombati egyetem és nyomdája az únió szolgálatában. 5 P.
20. Nagyfalusy Lajos S. J.: Takáts Márton érseki helynök Kalocsán. 5 P.
21. Hajdók János: Cser László versei. 5 P.
22. Fridetzky József: Pázmány Péter. Élet és jellem. 5 P.

Források — Fontes

1. Tóth Mike S. J.: A magyar jezsuiták irodalmi tevékenysége. 1853—1934. 5 pengő.
2. Temesváry János: Adalékok az erdélyi jezsuita rendházak eltörlésének történetéhez. 1.50 P.
3. Gyenis András S. J.: P. Velics László S. J. visszaemlékezései. 5 P.
4. Gyenis András S. J.: P. Csákányi Imre S. J. tanárképző oktatásai 1695-ből. 5 P.
5. Fejér József S. J. — Váczy Jenő S. J.: Adatok a magyar jezsuita könyvészetéhez. 1930—1939. 5 P.

Gyenis András S. J. művei:

Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései. (Fordítás, jegyzetekkel.) Budapest, Korda, 1934. 84 lap. Ára 1.80 P.

A jezsuita rend generálisai. Életrajzi és rendtörténeti vázlatok. Budapest, Manréza. 1935. 96 lap. Ára 1.50 P.

Jezsuita arcélek. Budapest, Korda, 1940. (Elfogyott.)

Jezsuita Történeti Évkönyv. 1940. Budapest, Korda, 1940. 364 lap. Ára 25 P. Intézményeknek 40 P. (Szerkesztette.)

Magyarok a Zambézi őserdeiben. Budapest, Kat. Missziók 1930. 48 lap. Ára 1 pengő.

A Bollandisták Társasága, Budapest, Manréza 1936. 31 lap. Ára 1 P.

P. Roothaan János Fülöp élete. Budapest, Korda, 1936. 35 lap. Ára 1 P.

Loyolai Szent Ignác és műve. Budapest, Korda, 1936. 35 lap. Ára 1 P.

A Pálosrend multjából. Kalocsa, Árpád, 1930. 78 lap. Ára 2 P.

Krisztus munkása. Imádságoskönyv. Budapest, Iparos Mesterek Kongr. 1938. 450 lap. Ára 4 P.

Száz jezsuita arcél. Három kötet. (Szerk.) Budapest, Fővárosi nyomda. 1941. 36 P.

A hitvédők fejedelme. Bellarmino Szent Róbert bíboros élete. Budapest, Szent István Társulat 1941. 307 lap. Ára 3.80 P.

Egyszerűség ösvénye. Kis Szent Teréz életútja. Budapest, Korda 1941. 175 lap. Ára 1.50 P.

A Mester nyomában. Gondolatok az egyházi pályáról. Rákospalota, 1941. Szalézi Művek. 62 lap. Ára 60 fillér.

Jezsuita ünnepek. Szentek, boldogok s ünnepek jegyzéke. Rákospalota, Szalézi Művek. 1941. 57 lap. Ára 50 fillér.

A jezsuita rend hazánkban. Rendtörténeti vázlat. Rákospalota, Szalézi Művek. 1941. 63 lap. Ára 60 fillér.

Jézus seregében. Mi a jezsuita rend? Rákospalota, Szalézi Művek, 1941. 48 lap. Ára 50 fillér.

Régi magyar jezsuita rendházak. Központi rendi kormányzat. Rákospalota, Szalézi Művek, 1941. 91 lap. Ára 90 fillér.